

3 1761 07043884 1

DK
508
.52
I35
1910
c.1
ROBA

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

purchased from the
FORD FOUNDATION GRANT

for

EAST EUROPEAN STUDIES

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА. ЧИСЛО 16.
Редактор: Др. Лев Когут.

ЯК ЖИВ УКРАЇНСКИЙ НАРОД

(Коротка історія України).

Чернівці, 1910.

З друкарні тов. „Рускої Ради“, під зарядом Івана Захарка.

Великим скарбом для чоловіка є добра книжка.

Такі користні книжки дістанете за готівку в видавничім відділі рускої „Селянської Каси“ в Чернівцях. Є тут ріжні серії книжок, а ось їх спис:

„Народна бібліотека“.

	Ціна
1. Приписи про заступництво держави	К — 50
2. Фрідріх Вільгельм Райфайзен	" — 10
3. Дещо про нові спілки хліб. в Італії	" — 10
4. Як закладати конс. спілки сист. Рочдель	" — 50
5. Держава і руске мужицтво	" — 10
6. Ліси та насосинска	" — 10
7. Тарас Шевченко	" — 20
8. Страшний ворог (книжка про горівку)	" — 20
9. Листи для початкових пчоловодів	" — 20
10. Про молочарські спілки	" — 50
11. Про новий устав гром. для Буковини	" — 10
12. Як годувати худобу	" — 30
13. Спілки для винаєму в Італії	" — 40
14. Ф. Коковский: Сільська кооперація	" — 20
15. Оповідане про Тараса Шевченка	" — 10
18. За громаду, оповідане з образками	" 1—
20. Опришок і інші оповіданя Ю. Федъковича	" — 30
25. К. Францоз: Боротьба за право. Переклад М. Атаманюка із ілюстрациями О. Куриласа	" 1·60
26. Д. І. Грушка: Двічі охрещена, повість з часів кріпацтва	" — 70

„Спілкова бібліотека“.

1. Про нову спілку господарську	К — 30
2. Хліборобські спілки в Німеччині	" 1—
3. Про кооперацію	" 1—

„Бібліотека суспільних наук“.

1. Соціальне значінє спілок	К — 20
2. Етика і народна господарка в історії	" — 20
3. Причини до генези, політе- і монотеїзму	" — 30

„Світова бібліотека“.

1. Л. Андреєв: Оповідання	К — 35
2. А. Чехов: Медвідь, Осьвідчини і інші	" — 30
3. „Дядько Ваня“	" — 40
4. Є. Лепкий: За села (ІІ. вид.)	" — 50
5. М. Павлик: Оповідання	" 2·50

„Діточа бібліотека“.

1. Повість о дванадцяти місяцях	К — 10
2. Фр. Коковский: Малим другам	" — 06
3. Карль Евалльд: Двонога	" — 20
4. Чому цигани своєї церкви не мають	" — 10
5. Пів сотні повісток (оправлене в полотно)	" — 60
6. Малий колядник (п'ятий наклад)	" — 10

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА. ЧИСЛО 16.

Редактор: Др. Лев Когут.

ЯК ЖИВ
УКРАЇНСКИЙ НАРОД.

(Коротка історія України).

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Чернівці, 1909.

З друкарні тов. „Руска Рада“, під зарядом Івана Захарка.

I. Де живуть Українці і кілько їх.

Як піде наш чоловік, скажемо з Харків'чиною в Полтавщину, а тоді в степи на заробітки, аж до Херсону й Одесу, то скрізь він зостріне своїх людей, що так говорять як і він. Нехай він завернеться назад, піде Київщиною, Волиню, Поділлям, Чернігівщиною, — знову скрізь він побачить, що робочі люди говорять такою мовою, як і він, — де-неде хиба в чому відміна буде, а то все однаково — подібно зовсім до того, як отут, у сій книжці, написано. Отож на всім сім просторі живе все один наш народ.

Земля, на якій він живе, зветься Україна, а народ зветься Українці, і говоримо українською мовою.

Земля наша Україна велика. Починається ся вона від Карпатських гір та іде аж до Дону; а з північного краю починається від пинських лісових болот, що по річці Прип'яті, та тягнеться геть аж до Чорного моря. По цій землі течуть гарні і великі ріки: найбільша Дніпро, відтак Дністер, Буг, Дінець, Кубань та інші. Південні краї нашої землі

обполікує Чорне Море. Є тут багато великих і малих міст: найголовніше і найкраще — Київ над Дніпром, відтак Львів, Чернівці, Кам'янець, Житомир, Чернігів, Харків, Полтава, Катеринослав, Херсон, Одеса, Катеринодар та богато інших. Усього землі нашої України 13 з половиною тисячів квадратових миль, або, як простіше сказати, — коло 70 міліонів фалеч. Народу вкраїнського живе на тій землі більше як 31 міліонів.

Земля українська хоч уся при купі, та поділена між двома царствами. Найбільша частина її під Росією, і живе на росийській Україні 27 міліонів нашого народу в отсіх вісімох губерніях: Чернігівській, Київській, Полтавській, Харківській, Катеринославській, Херсонській, Волинській, Подільській та в частинах ще оцих одинадцятьох губерній: Таврійської, Басарабської, Люблінської, Сідлецької, Гродненської, Минської, Курської, Боронізької, Донської, Ставропільської та Кубанської.

Друга велика частка української землі під Австро-Угорщиною. Тут український народ живе зараз за росийською межею, в східній Галичині, на східній Буковині та на карпатськім Підгіррю. Живе його там міліонів з чотири. Oprіч того, українські люди виселялися з свого краю і живуть по всяких інших місцях Росії, а поза Росією живуть Українці в Румунії, в Туреччині, в Америці та по інших місцях.

ІІ. Наші предки і перші князії.

У давнину вкрайньский народ жив невеличкими племенами; кожде плем'я звало ся по своєму: поляне, деревляне, дуліби, сїверяне, уличі, тиверці. В купу вони не єднали ся, а кожде племя жило собі окремо, окремою громадою. Громада усьому й порядок давала. Звичайно в кождім племю було своє місто або город; там на майдані сходила ся громада, і такі сходини звали ся віче. Віче міркувало про громадскі справи і як воно присудить, то так і робить ся. Віче вибирало собі старшого, що здавав ся князь. Князь уже і порядкував, слухаючи віча, і командував, як була війна. Хоч війни спершу було не богато; все то був народ хліборобський, а вільного степу було без краю, не було за що дуже і сварити ся. Часом хиба не помирить ся племя з плем'ям, посварить ся, то трохи й повоюють. Через те народ наш у ті часи до війни не звик і войовитий не був. Більше привчали його до війни сусідні хижакці народці, бо вони нападали на наших людей, то треба було від них відбивати ся. Де-далі й князі заводили вже при собі повсякчасне військо: через те вони почали вбивати ся в більшу силу, тоді вже й віча не слухали.

Віра в них була така, що молилися до сонця, до неба, до води, до землі, і тому подібного; над усім у них були боги:

найстарший Перун, відтак Дажбог, Стрибог та інші. Доводилось їм мати діло з сусідним грецьким царством Візантиєю. Греки були християне, і відтак і до нас почала заходити християнська віра; серед нашої землі вже в девятім віці були християне, а в десятім вихрестилась у християнськоївска княгиня Ольга. Поширив же у нас християнство її онук, князь Володимир. Під його рукою було вже богато землі, а на ній чимало свого й чужого народу: князював Володимир від Київа аж геть на північ далеко; на заході мав Галичину (що тепер під Австрією), і кругом на схід і на південь великі простори. Українська держава (царство) під його рукою була вже великою державою. Року 988-го Володимир вихрестився в християнську віру від візантійських Греків і одружився з грецькою царівною Ганною. Його заходами християнська віра почала ширитися скрізь по його державі. Володимир позаводив школи і звелів учити в них дітей. Так почала ся в нашій українській державі просвіта. Багато дечого наші люди переймали тоді від Греків.

Ще за життя Володимира пороздавав своїм синам на князюванє землі; але як він умер, року 1015, сини його довго сварилися за батьківщину аж поки син його Ярослав закнязював над усією державою і підбив під свою руку ще й деякі інші землі. Вбив ся він у велику силу, зазнав ся з уся-

кими королями й царами: одного свого сина одружив з грецкою царівною, двох других з німецкими князівнями, одну дочку віддав за норвежского короля Гаральда, другу за французского короля Генрика I. Наша земля через те зазнайомлювала ся з чужими земляками, наш народ переймав від інших народів те гарне, що було в них.

Ярослав, як і батько його, скрізь заводив школи. Сам він любив читати та розмавляти з ученими людьми; звелів поперекладати на тодішну нашу книжну мову деякі гр. цкі книги і завів бібліотеку (книго-збір) у Софійській церкві. Сю церкву звелів він грецким майстрам вибудувати в Київі, і вона, з деякими відмінами й прибудовками додержала ся й досі і зветь ся тепер Софійский собор. Князь Ярослав силкував ся як краще упорядкувати лад у своїй державі; він почав заводити країні закони і записувати їх на папір, а досі воно не записувало ся; та книга, де почато списувати закон, зветь ся „Руска правда“. Умер Ярослав року 1054-го.

Ярослав ще за життя поділив усю свою державу між п'ятьма своїми синами на п'ять частин, чи князівств. Такі князівства звалися тоді уділами. З того часу завів ся у нас між князями такий лад, що найстарший брат звичайно брав київский уділ, князював у Київі і звав ся великим князем. Таким робом зробив ся Київ столицею нашої української, — чи як тоді казали — рускої, —

держави. Як старший брат умирав, то замість сего великим князем ставав підстарший брат, за ним третий і так аж до послідного брата. Такий був звичай, та самі князії не дуже єго шанували, а раз-у-раз спихали один другого з велиокнязького стільця.

Князів на уділи настановляли звичайно батьки, але часто народні віча сами собі вибирали князів, а нелюбих, то часом і скидали.

Кождий князь мав своє війско і ходив з ним воювати. Як намножило ся удільних князів багато, — погано стало народови під ними жити. Князії не обороняли добре свого народу від степових народців, що на нас нападали, від Печенігів, Половців, Турків та інших. Ні, князії воювали ся один з другим, щоб повідбирали у своїх же братів, чи інших родичів городи й землі. Один князь пічне другого воювати, нападе на єго землю, городи і села поруйнує, попалить, людей побє. Найбільше змагали ся за столицею Київ — кому бути великим князем. Кілька разів брали Київ військовим боєм, руйнували й палили, різали людей, і до того довели, що великий та славний колись Київ звів ся ні - нащо. До війска треба було людей, — князії забирали хліборобів та інших робочих людей від роботи. Ще їм мало було свого війска, то вони кликали на підмогу проти своїх же військо від сусідних диких степових народів, на-

приклад, від Половців. Ті прийдуть помагати та й зайдуть у неволю цілі села з жінками й дітьми. Отак робили ті князі з своїм народом.

III. Суперечки з Московщиною.

Тоді-ж почала ся суперечка й з москалями (рускими, великоросами, кацапами).

На північ від України жили зовсім чужі нам народці: Мері та Весь. Вони були фіньскої породи, фіньскою мовою й говорили і жили своїм звичаєм. З давна вже білороси й наші люди заходили в ті землі і там селилися. Де далі таких виходців ставало там усе більше та більше. Народці ті фіньські були неосвічені, ніякого міцного ладу в них не було, і люди то були тихі, не воюовиті. Через те оті зайди де далі все дужче над ними гору брали. Уже наші князі почали там і городи (= міста) свої будувати. Живучи наші люди в купі з Мері та Вессю, поперемішувалися з ними. Фіни вихрестились на християнську віру, наші почали женитися з фінками, а фіни з нашими дівчатами; одні в других переймали звичаї; мову свою фіни забували, а знов і наші люди багато дечого переймали від їх мови. З обох тих мов і витворила ся нова мова, зовсім окрема від нашої, — московска. Ми говорили по старому, по українському, а вони вже по новому, по московському. Було вже два народи, ріжні обличам, мовою, звичаями,

одежою. Тільки-ж тоді ще і ми, і вони звали ся однаково — Русь.

Було вже там, на піночи, й князівство Суздальське та Володимирське; князі там були з нашого роду. Один з сих князів, Юрій, побудував там город Москву. Тільки-ж усе се була одна наша держава, і князії суздальсько-володимирські мусіли корити ся київському великому князеви. А се їм було не до вподоби.

Один з сих князів — Андрій Богословський збудував собі нову столицю, город Володимир на річці Клязмі і вбив ся в силу. Київського великого князя він не слухав, а хотів сам бути великим князем, та не в Київі, а в Володимири; хотів щоб усею землею порядкувала не київська Русь (Україна), а московсько-суздальсько-володимирська (Московщина). От він і надумав зруйнувати Київ, щоб єго не було, а вся сила й краса щоб були в московськім Володимири. Року 1169. він покликав на поміч Половців та напав на Київ, узяв єго боєм, спалив і зруйнував увесь. Андрієві суздальці-москалі, хоч самі й християне, любісінько палили церкви й монастири. Грабили й везли з собою все людське добро. А людсьї і старих, і малих — усіх вирізували. Київ після того хоч знову почав будувати ся й заселяти ся, та з того часу так занепав, що ніколи вже не доходив до такої сили й розцвіту, як перед.

На деякий час зросло тоді в гору князівство Галицке, або Червона Русь. Се був уділ нашої держави; але року 1198. за-князював там волинський князь Роман, і сей князь зріс в таку силу, що підгорнув під свою руку й знеможену Київську землю. За сим розумним та смілим князем може-б ми й визволилися з біди, та року 1205. він поляг у бою з Поляками.

Була наша Україна богата і на землю й на всячину. Ставало й собі, було що й продавати іншим народам. Заводилися школи, по трохи ширилась просвіта. Навчалися наші люди всякого ремесла й уміlosti: будували гарні будинки, малювали добре малюнки, всякі інші гарні річи вміли виробляти. Народ був тямущий до всого, тільки не міг собі дати ради з князями. А ті князі думали не про добро людське, а про добро своє, про свою кишеню. Жадаючи собі все більшої та більшої сили й богатства, руйнували князі рідну землю, віча й громади утискали, відбиравали в них волю: робочих людей гнітили та накладали на них великі податки. Коли часом трафлявся який путящий князь, то не міг сам спинити всіх. А московські князі, такі, як Андрій Боголюбський, ще додавали лиха. І довели князі рідну землю до великої біди, до занепаду, зробили з неї руїну, народ знесили так, що не міг уже він оборонятися від хижих ворогів-чужинців.

IV. Татарське лихолітє.

А чужинців багато нападало на нашу землю: Авари, Угри, Жорки, Хозари. Упоралися з сими — коли наскочили інші степовики — Печеніги, а потім Половці; сї чинили нашему народові велику кривду. Та помалу побили ми Печенігів, почали брати гору й над Половцями, стали з ними вже мирити ся й родичати ся. Аж тут насунула нова хмара: Татари.

Татари не робили хліба, не мали нї сїл, нї городів, а кочували — переїздили степами з одного місця на друге. Жили з худоби, мали багато верблюдів, волів, овець, коней. Ще жили з війни, і були народом диким, воювітим, лютими були на війні руйнниками. Мали свою окрему віру. Порядкували старші, що звали ся ханами.

На Вкраїну прийшли вони зі схід сонця, з далекої землі Азії, з-за рік Дону й Волги та з-за великого озера Каспійського. Спершу напали на Половців, а як наші дали помочі Половцям, то й на наших кинулись і на ріцці Калці страшенно нас побили року 1224-го. Завернули назад, але через 13 літ, року 1237, прийшли знову.

Українські князії ніяк не готували ся до сего нападу. Як і попереду, вони заводились, сварилися проміж себе за князюванє, а про оборону землі і в голову не клали. Через те Татарам легко було їх подужати.

Татарський хан Батий вирушив з трома сотками тисячів війска. Татари напали на Московщину та й підбили її під себе; потому насунули на Вкраїну, взяли й зруйнували Київ і тоді пішли потопом по всій Україні. Орда йшла як пожежа, палила, руйнувала, вирізувала до ноги людей, топтала дітей кіньми. Вся Україна стояла в обгорілих руїнах, залита була кров'ю посыпана людськими кістками. Хто ще був живий, — утікав у ліси, в очерети та в поліскі болота ховати ся.

Пять років було те лихо, аж поки над усім нашим краєм запанували Татари. Батий з своєю ордою вернув ся в степи над Волгою й Доном і там осів ся; а на завойованих українських землях покинув своїх начальників з війском. Татари ні в нас, ні в Московщині не переміняли порядків, не займали віри, зоставили, як були князів, але над тими князями вже старший був Батий, а його посіпаки збирали з московського й з українського народу великі податки, а хто не міг платити, того вбивали або брали в орду. Ще брали собі в орду десятого хлопця й десяту дівчину. От до чого дограли ся вкраїнські князі, що й край свій, і себе самих попустили впасти в неволю!

Під сей час усе завмерло в нашім краю тільки галицький князь Данило, Романів син, силкував ся якось визволити рідну землю. Під його рукою була, після першого татарського нападу, мало не вся українська

земля і під його пануванем край почав оживати, багатіти, ширіла ся просвіта, народ зазнайомлював ся з просвіченими краями в західній Европі. Під час другого татарського нападу його не було дома, — їздив до грецького короля сватати за свого сина його дочку. Вернувшись, побачив край спустошений, поруйнований. Почав знову все впорядковувати. Він із Батиєм так угодився, що хан не посылав до него своїх посіпак за податками, тільки що повинен був Данило запомагати хана своїм війском. Та він хотів зовсім Татар збути ся. Він оженив сина Льва з дочкою угорського короля Белії, другого сина — з дочкою литовського князя Миндовга, заприязнився ще й з польським королем, тай з папою римським; папський посол коронував Данила на короля. Придбавши таких дужих приятелів, сподівався король Данило вигнати Татар з української землі. Та родичі і приятелі помочи не дали, своєї сили було мало і довелось Данилові знов коритися Татарам, хоч він і не допускав їм порядкувати в своїм королівстві. Як він умер року 1264-го, не було нікого вже, хто-б опирався силі татарській. Татарські хани більш як 80 років панували над нашою землею — аж поки прийшла Литва.

V. Україна з Литвою.

Литвинами люде звуть у нас тепер тих родичів наших, що по письменному звуть

ся Білоруси: тих людей прозвали Литвою через те, що вони довго були під пануванням правдивої Литви. А правдива Литва — це зовсім інший народ, що жив на північ від Польщі, вздовж річок Двини й Німану, аж до Балтицкого моря. Говорили Литвини зовсім іншою мовою і мали свою віру. Спершу сей народ був бідний, дикий, жив по лісах, пущах та нетрях. Колись українські князі навіть підбили його під себе на деякий час. Та потрохи почали Литвини вбивати ся в силу, і литовські князі стали вже нападати на Україну.

Зробивши ся дужою державою, Литва стала нападати на нас і протягом чотирнайцятого віку забрала всю українську землю вигнавши з неї Татар. З того часу Україна стала під литовською рукою; тільки одну частку української землі — Галичину — пізніше забрала Польща. Вкупі з українськими землями забрала Литва й білорускі. Тепер ми зовсім уже й на довго порізнилися з Московщиною: Україна і Біла Русь були з Литвою і звали ся литовска Русь; московські давні князівства ще 200 літ були під Татарами, а потім виросли в самостійне московське царство, з столицею в Москві.

Литовські князі не переміняли порядків на Україні, тільки замість давніх князів запанували Литвини. Та вони скоро поробилися християнами; не бувши сами письменними, навчилися письменності від нас і переняли з ним і нашу мову та й почали за-

кони і все інше писати тодішньою нашою письменською мовою. Українці були освіченіші ніж Литвини, і хоч Литвини їх підбили, але Українці взяли над ними гору розумом та освітою, через те ѹкраїнська та білоруска мова запанувала серед освіченіших Литвинів. Помалу литовска держава переробила ся на Українсько-Білоруску.

VI. Україна з Польщею.

Та в Литви ѹкраїни була сусіда Польща. Польська держава давно вже хотіла притулити до себе українсько-литовську державу. Як умер у Польщі король Людвік, зі стала ся дочка Ядвига. Польські пани року 1386-го віддали Ядвигу заміж за литовського князя Ягайла і вибрали його на польського короля, а Ягайло за се обіцяв прилучити до Польщі всю Литву, Україну й Білу Русь.

Спершу країни нової польської держави Польща, Литва й Україна жили самі кожда своїм звичаєм і під своїм законом. Але польські пани хотіли, щоб було не так, а щоб Литву й Україну переробити на Польщу.

Польські пани мали в своїй землі велику силу. Вони збирали ся на зїзд, що звав ся сейм, і той сейм давав порядок усій землі: вибирав короля, як старий умирав, заводив усякими законами й громадскими справами. Король без сейму, без панів не міг нічого робити. Кождий пан мав право держати своє військо, у панів були міцні й збройні

мурою замки серед величезних маєтків-земель і в тих замках пани сами жили як королі.

Мало не вся земля була панська, по-півска або монастирська, і польський народ робив на своїх панів панщину. Тяжко жило ся робочому польському народові, легко й весело жило ся панам.

Отодіж то й українським та литовським панам схотіло ся такого життя. Ті панські права принадили й іх, — почали вони переймати польську мову, польські звичаї, католицьку віру (бо Поляки були католики), — аж поки року 1569-го зібрали ся з усіх трох земель пани та й постановили, щоби Литві трохи ще попустити самостійності, а українські землі прилучити до Польщі. Король польський почав роздавати панам українські землі: і порожні, і такі, що на них уже сиділи вільні хлібороби. Почали там польські пани оселяти ся, стали скрізь свій лад та панщину заводити, а з ними до гурту й наші пани-перевертні. Тільки не відразу се зробили. Спершу попускали людям — і тим, що вже там жили, і новим — більше волі — жити народови було можна добре. Тим часом пани повимуровували собі міцні замки, позаводили кождий собі військо та позахоплювали мало не всю землю на Україні. Тоді вже їм лекше було народ у ярмо запрягти. Спершу податки всякі накидали та відробіток, а далі так, що вже й тяжка панщина стала. Ще часом

пани жили по великих містах, а землю здавали у посесию орендарям-жидам, — то ті за панів правили, забираючи з народу весь заробіток, бо треба-ж було й панови давати, і собі придбати.

А що вже знущали ся з людей і пани, і посесори, то й не сказати: як хто не слухав, того били й усякими карами карали; мав право пан і на смерть скарати свого підданого.

Польські пани та наші перевертні упосліджували скрізь і нашу мову, щоб перевернув ся народ на Поляків. А тут ще завела ся спірка за віру: хотіло ся панам, щоб і на Україні скрізь була католицька віра.

Наїхали на Україну католицькі ченці-єзуїти та й заходили ся привертати наших людей до католицтва.

Наші люди, перенявши християнську віру від Греків, так і держали ся того ладу і звали свою віру грецкою, православною або благочестивою. Поляки-ж були віри католицької. І католицька віра — християнська, тільки ріжнить ся дечим від православної. У католиків є найстарший архирей, зветься папа; він живе в італійській землі, в місті Римі і звідти дає порядок усім католикам. Тепер то він не має такої сили, а в ста-ровину, то його слухали не то попи, а й князі, королі та імператори.

Так ото як намислили єзуїти завести католицьку віру на Україні, то вони хитро та мудро се почали: намірились завести

унію церковну, то-б то спілку проміж православною та католицкою вірою. А та унія така : Українці можуть правити службу божу по своєму, а слухати мусять папи і так вірити, як він скаже; а як попи, пани і люде всі слухати муть папи, то той папа потрохи та помалу переробить православну віру на католицьку. Український митрополит Рагоза та архирей Кирило Терлецкий та Іпатій Потій підписали ся нишком на унію та й відвезли Терлецкий та Потій року 1595-го той підпис до папи наче-б то увесь український народ хоче пристати на унію. Тоді вже почали польські і наші поляшені пани, католицькі попи-ксондзи та наші попи й архіреї-уніяти заводити унію : церкви повертали на косцьоли, православних попів вигонили і примушували людей вірити не так, як вони хотіли, а так, як панам, ксьондзам та єзуїтам хотіло ся. З того повстало страшenna колотнеча, і колотнеча та не втихала увесь час, поки ми жили з Поляками.

Та й це ще не по всьому. Було в нашого бідолашного українського народу ще одно лихо.

VII. Турецко-татарське лиxo.

На півднії нашої землі — Чорне море, а над Чорним морем такий край, Крим зветь ся.

Там було тоді татарське царство: у Кримі жили Татари в містах і селах, а по степах, від гірл ріки Дунаю до річки Кубані, ко-

чували ще чотири орди татарські. Над Кримом і ордами панував цар, що звав ся по їхньому хан.

Найкрайнішими українськими оселями по ріці Дніпру були тоді міста Канів та Черкаси, — далі на південь степ уже був безлюдний; по ріці Дністру наші люди вже й тоді поселилися аж до Чорного моря. По безлюдних степах чабанували і Татари, і наші Українці. Часом сварилися за пасовища, а більше мирилися.

Коли це року 1453-го Турки, вийшовши з Азії, повоювали грецьке царство, і турецкий султан запанував у грецькій столиці Царгороді або Константинополі, там, де й тепер він сидить. Скоро після того турецкий султан підбив під себе татарського хана. З того часу кримські Татари почали часто набігати на Україну і дуже рабували її. Турки, підгорнувши під себе богато християнських народів — Греків, Сербів, Болгарів, Молдаван, хотіли повоювати ввесь світ. Та й віра їх магометанська наказувала воювати ся з християнами. Ото-ж вони й підбурювали Татар нападати на Україну. А тут ще польський король та московський цар як засваряться проміж себе, то й той і сей зараз підбурюють Татар, щоб нападали: король підмовляє, щоб на московську державу, а цар — щоб на польську. Чи на Москалів, чи на Ляхів нападуть татари, а нам усе лихо, бо ми саме на татарській дорозі, то поперед усого й мусим відбувати. Отак,

напр. року 1484-го кримський хан Менглі-Гирей, приятель московського царя Івана III наїхав на Україну, поруйновав Київ, а людий-Киян за малим не всіх забрав в неволю.

З того часу Татари мало не що року стали набігати на Україну. Наскочить орда, села палить, добро рабує, людий убиває або забирає в неволю. Женуть тоді людий степом як отару: Татари верхи їдуть, а людей нагаями підганяють; ще й значать тавром, роспеченим в огні, на тих місцях на тілі, де і в худобі. Пригнавши їх у Крим, продають на базарі так як у нас худобу. Котрі-ж стари чи слабі до праці не здатні, то тих віддають часом молодим хлопцям, а ті вчать ся на них стріляти або бути камінями, чи в морі топлять. А тії невільники, що продавались, повинні були вибути шість років в неволі, а тоді ставали вільні, тільки не могли нікуди йти з Криму. Котрих дужчих невольників, тих і закованих держали, випікали на лобі чи на щоках тавро: в день вони тяжко робили, а в ночі держали їх у тюремних льохах, а їсти давали трохи, та й то такого, що й собака не буде їсти. Ще брали невільників на каторгу. Каторгами звали ся турецкі кораблі, галери, що веслами гребли ся. Так на таку ґалеру до весел садовили невольників і їх приковували. Ніколи вони з того місця не сходили. Тяжко вони робили, і в съято спочинку не мали; лютото їх бито.

Дуже любили татари забирати гарних жінок та дівчат. І в Татар, і в Турків віра така, що можна мати не одну жінку, а кілька. Богаті пани, то й десятками мали жінок. Своєї жіноти їм не ставало, то забирали наших та й продавали всім, хто хотів.

Часом невільників за великі гроші викуповували родичі, коли було за що; часом сами невольники втікали. Тільки тяжко було втеchi; доженуть Турки Татари та вбють, закатують, або очі повиймають, та й коли не доженуть, — то в степу безлюднім — без води й без їди — люди гинуть. Через те тікав мало хто.

Забирали Татари тяжко багато наших людей. От, напр., року 1575-го Татари збрали на Україні більше як 55 тисячів людей, 40 тисячів коней, пів міліона усякої худоби і без ліку отари.

От тоді заспівав наш народ ту ю сумну пісню :

Зажурилась Україна, що нігде прожити.
Гей витоптала орда кіньми маленькій діти,
Ой маленьких витоптала, великих забрала.
Назад руки постягала, під хана погнала.

Та на оборону українського народу від польського й свого панства та від татарского хижактва виросло дві нові сили. Одна — то були братства, друга — козаки.

VIII. Братства.

Братства — то були такі товариства при церквах, найбільше по містах. Члени їх

звали ся братчиками. У братчики йшли най-
більше міщане, але приставали до них і се-
ляни і козаки. Наприклад гетьман Сагайдач-
ний записав ся у Київське братство з усім
козацким війском. Братчики скидали ся
грішми і за ті гроші робили своє діло,
а діла в них було чи мало. Вони дбали про
те, щоб були гарні церкви, помагали вбо-
гим, заводили шпиталі — такі domi, де
мали до смерти притулок немощні та стари
люди, викупляли невольників з неволі та-
тарско-турецкої та робили інші милосер-
дні діла.

Ще їх діло було — дбати, щоб краще
у нас було духовенству. Тоді українські
архиреї були здебільшого з панів, з пань-
ської та королівської ласки й архиреями ста-
вали. До кожного архирейства була земля —
великі маєтки, а на тих землях жили під-
дані — селяни, що робили панщину на ар-
хиреїв. Архиреї жили зовсім як інші ба-
гаті пани: в пишноті та в роскошах, під-
даних своїх тяжко кривдили; держали при
собі військо і з тим війском часто по роз-
бишацькі нападали на сусідів, робили всякі
иньші погані діла. Попів же дуже утискали
і поводили ся з ними згорда. Ото-ж проти
таких порядків і починають змагати ся брат-
ства, навіть жаліють ся на архиреїв цар-
городському патриярхови, бо він тоді був
старший над українською церквою, — і па-
триярх помагає братствам і часом карає
винних. Як настала унія, довело ся брат-

ствам раз-у-раз боронити православну віру від унітства. Ще давнійше деякі богаті українські пани — такі, що ще не поперевтались на Ляхів (Поляків), от як Константин Островский або Хоткевичі, — почали заводити українські школи й друкарні, щоб печатати в них книги. Цим шляхом пішли й братства. Бачили вони, що польщизна та католицтво через те забивають українство та православіє, що наші люди були ще темні, неосвічені, а польське панство та попівство було вельми освічене, в науці часом і дуже тямуще. Тому то братства заходилися й собі заводити школи і позаводили їх дуже багато; заводили друкарні, щоб печатати в них для людскої науки й просвіти книги. Через такі заходи на Україні де-далі ставало все більше та більше освічених науковою та розумних людей. Сі люди писали книги, а в тих книгах обороняли Українців та їх віру від польщизни та католицтва. Помалу-малу стала наша земля розумнішати, освічуватись, стало їй лекше відбивати ся від польського панства та католицького попівства. За се дякувати мусимо братствам.

Але все-ж самі вони не мали-б сили оборонити наш народ від того лиха, яке на него насунуло. Та з межі народу виявилась нова велика сила — козацтво.

IX. Козаки.

Козаками звали ся спершу вільні вояки-здобишиники, що ходили на здобитки в степ

роздивати чужих, а часом і своїх, або йшли на службу до якого князя. Були козаки християнські й татарські, українські й московські. Я тут казати му тільки про своїх, українських козаків.

Звичайно козаки ходили гуртами і мали своїх ватажків, отаманів. Часом сї ватажки були з простого люду, а часом і вельможні пани. Бо козаки боронили землю від Татар, відбирали від орди людей-невільників та всяку здобич, — то-ж і панам було добре. От з таких панів був славетний ватажок князь Дмитро Вишневецький, прозваний Байдою (про него й пісню співають). Він збудував на острові Хортиці серед Дніпра замок, зібрав там козаків та й бив звідти на Туреччину. Помалу-малу козаки зовсім оселилися на Дніпровім острові за порогами, через те стали звати ся Запорозкими козаками, а місце, де вони жили, — Запорозка Січ.

Туди в Січ тікали з наших міст та сіл усі ті люди, кому недобре дома жилося: чи пани мордували, чи так не щастило, чи в гріх ускочив хто та кари сподівався, чи просто хотів чоловік погуляти військовою погулянкою, — гайда в степ у Січ! Запорожці не питали чоловіка, як він попереду жив, а приймали кожного, хто до них приходив, аби християнської віри був. Коли хто чим грішний був, — те їм було байдуже. Але коли хто в Січи прогрішався, то карали дуже: хто жінку заведе на Січ, тому голову відрубають, бо на Січи жили вони

без жінок, хто украде — і того на смерть карають, а коли хто товариша убє — живцем у землю з убитим закопують. Проміж собою жили просто. Усе їх житло звало ся кіш, а окремі частини війска жили в величезних хатах, що звали ся куріні. Усю старшину сами вони собі вибирали, а як хто не подобав ся їм, то й геть скидали. Найстарший отаман звав ся кошовий отаман, а були і курінні отамани. Найвище діло у козаків було — воювати з Татарами та з Турками. Смерти й муки вони не боялися, були смілі вояки, що на увесь світ уславились. Сталі їх називати лицарями, преславним запорозким війском.

Спершу козаки тільки відбивали ся від Татар, а далі почали вже й сами на них нападати. Часом суходолом підуть та побудуть, а часом посідають у чайки (великі морські човни) та Дніпром до моря, та Чорним морем до Турків, — доскакували й до самого Цареграду. Попалять, поруйнують, невольників з неволі повизволяють, здобичі наберуть та й назад. Часом їм дуже щастило, а часом і били їх на морі: великі турецкі кораблі-галери розбивали з гармат (пушок) козацькі чайки та й топили козаків, або забирали в неволю. Та козаки на те неуважали і таки дуже давали ся в знаки і Туркам і Татарам.

Опріч сих запорозких козаків, були ще козаки й по містах та селах. Городові козаки ділилися на полки, а в кождім полку

старшував полковник а над усім війском гетьман.

Пани польські спершу раділи, що козаки захищають їх від Татар та Турків, а далі як побачили, що всякий хоче з під паньского права у вільне козацтво вихопити ся, то й схаменули ся. Почали пани намагатись, щоб козаків було не дуже багато та щоб усіх їх у реєстри посписувати. Козаки того не хотіли. Почали пани й королі ломати козацькі права й вольності. Турецкий султан попросив польського короля, щоб він спинив козаків, не допускав їх у море. Пани веліли козакам упинити ся, а козаки не слухали, бо Турки і Татари шарпали Україну. А тут народ на Україні бідує тажко на паньшині; заводять унію і велять людям вірити не так, як їм хочеть ся. Все се дратувало козаків, бо й вони були з того самого народу. Почала ся сварка козаків з панами та з королями. Почали козаки на панські добра набігати, руйнувати їх, панів та жидів-орендарів бити. Отак повставали козаки проти польського паньского права за приводом своїх гетьманів Косиньского, Лободи, Наливайка... Та що-разу польське війско побивало їх, тяжко катувало або й на смерть карало повстанців. Побивши козаків, пани скидали й карали їх старшину, отаманів, а настановляли над козаками сами старших — з козаків, але таких що за панами руку тягли, до панства горнули ся.

Тільки на запорозку Січ не могли пани сягнути, — там собі козаки вільно сиділи. З Запорожців був і славетний гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Чоловік се був учений, розумний, добрий вояка і добрий лад умів дати всему. За єго гетьманованя козаки вбили ся в велику силу, пани боялися їх зачіпати, і ввесь час поки гетьманував Сагайдачний, Польща жила в згоді з козаками. Сагайдачний міг давати Україні добрий лад. Православна віра тоді зовсім під'упала на Україні, не було ні митрополита, ні архіреїв — пішли на унію і висвятити нових не було кому. Уніяти чинили що хотіли, Сагайдачний закликав до Києва грецького патриярха Теофана і той висвятив єму митрополита Йова Борецького та шість архіреїв у ті єпархії, де були уніяти. Багато повідбирав він в уніятів тих земель, які вони пограбували, відняв у них стародавній київський Софійский собор. Був він чоловік учений, сам дбав про просвіту людську і дав багато грошей та добра на школи. Панам волі не попускав, обороняючи народ. Від Турків теж відбивав ся добре, зруйнував у Кримі турецький город Кафу та й визволив там багато невільників. Побивши, вкупі з польським війском, Турків під Хотином, він здобув ся там тяжких ран і, вернувшись до дому, помер 1622. року.

Після Сагайдачного погіршало нашим. Свою віру й просвіту боронили таки братства й новий митрополит київський Петро

Могила. Сей Могила заводив школи, посылав хлопців учити ся в чужі землі, щоб наші люди були вчені і могли себе науковою боронити.

А козакам погіршало. Умер Сагайдачний, нікого вже було панам-Ляхам бояти ся, — почали вони ще гірше знущати ся над народом, почали знов утискати козаків. Знову зняла ся крівава завірюха, почали ся бунти, кріваві повстання. Повставали козацькі гетьмани Тарас, Павлюк, Остряниця, та нічого не могли вдіяти. Народ стогнав у неволі, а пани роскошували. Пишний край була наша Україна, і була вона раєм панам, а пеклом робучому українському народови.

X. Богдан Хмельницкий.

Та не міг народ до віку терпіти таке лихо. Року 1648-го спершу козаки, а тоді й увесь народ підняв ся проти польського панування за приводом чигириньского сотника Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницкий був давний вояка, бив ся не раз у бою, був і у неволі турецькій. Сам був чоловік розумний, добре вчений, ще й хитрий. Польські пани єго тяжко покривдили й закинули в тюрму. Він утік, кинув ся на Січ, — Запорожці пристали до него. Він поїхав до кримського хана просити в него помочи, — той дав єму військо татарське. Тоді рушили на українські городи. Де вони йшли — скрізь горо-

дove козацтво приставало до Хмельницького. Пани вислали проти него військо, а він бив єго раз-у-раз: коло річки Жовті Води, під Корсунем, під Пилявою, під Зборовом та Збаражем... Народ покидав хати й роботу та плавом плив до Хмельницького. Хто не мав шаблі чи рушниці, — брав косу, вила, коляку та йшов до війска. Збунтований народ по всему краю бив панів, жидів, ксьондзів, — тільки той живий тоді зістав ся, хто втікав з України в Польщу. Милосердя нѣ було: розлютований народ нікого не жалів. Не жаліли-ж народу й пани. Хоч і не могли вони з своїм війском побити Хмельницького, але де застукають купку повстанців, мужиків чи козаків, то безжалю вбивають, катують, мучать — на палі настромлюють, очі виймають, палять... Найбільше катував і знущав ся над нашим народом князь Ярема Вишневецький, український пан, що перекинув ся до панів-Ляхів, покатоличившись.

Нарешті під Зборовом Хмельницький так притиснув короля й панів польських, що король мусів мирити ся. Та на лиху тут злукавили Татари, злигавши ся з панами, — через те не міг Хмельницький таких умов собі добути, яких хотів. Однаке все-ж добув ся він дечого: між частиною України й Польщею мала бути проведена межа; нї Жидів, нї польського війска на Україні не повинно бути; віри православної Ляхи не мають зачіпати; козаків має бути 40

тисячів ; уся старшина на Україні мусить бути своя, а не польско-католицька ; гетьманом на усю Україну ставав Богдан Хмельницький.

Славою окритий, вернув Хмельницький до дому. Він думав, що тепер уже буде добре, та помилив ся. Український народ не міг пристати на таку згоду, яку зробив гетьман. Хмельницький не визволив людей з під панів і пани знову почали селити ся на Україні. Побачивши, що вертається стара біда, селяни знову збунтувалися, пани стали утікати. Почала ся у Хмельницького знову війна з Поляками. Та тепер народ був уже на него сердитий, не так єму помогав, а до того татарський хан, що прийшов на поміч, утік з бою під Берестечком, ухопивши з собою і Хмельницького. Козаків побито. В місті Білій Церкві Хмельницький написав нову згоду з Поляками, та згода та була ще поганійша ніж Збрівська і не довго вдержалася.

Почала ся нова війна. Козаки побили польське військо під горою Батогом. Татарський хан помирився з Хмельницьким і прийшов на підмогу під Жванець коло Камянця. Козаки й Татари облягли Поляків, — приходив панам-Ляхам край. Та хан не широко помирився з Хмельницьким. Він такувесь час робив, щоб ні козаки не могли зовсім Поляків подужати, ні Поляки козаків, а щоб усе билися, а Татари тимчасом, немов помагаючи, могли-б грабувати Україну.

Отож хан знову зрадив і помирив ся з королем. Король помінив ся платити єму щороку великі гроші. Хан повернув до дому, а єго Татари, йдучи, розсипались по Україні, забираючи народ в неволю. Хмельницький відійшов у глуб на Україну.

Тяжко було нашему краєви. Тисли Поляки, тисли Татари, а боронити вже не ставало сили. Шість років воював ся народ з Поляками, уся країна була залита кровю, люди тяжко зубожіли. Під час страшної народної війни ні хліб не сіяно як треба, ані яке інше діло не робило ся до ладу: люди були в війску і багато з них і зовсім не вернуло ся, полягли в бою, богато вернулося каліками, до роботи не годящими. А ще й те: де війна там села й городи з усім добром поруйнують та попалять, хліб війском витолочуть... Така війна крівава з огнем і мечем шість років ходила по нашім нещаснім краю!... Як же було народови не збідніти? Як же було єму не занепасті на силі?

Бачив се й Хмельницький, що біда, що вже нема сили, та й намислив з деякими полковниками й іншими людьми, просити помочи в московського царя.

У той час Московщина зробила ся вже царством, мала багато сили. Царював там тоді Олексій Михайлович Романов.

Однаке Москва помочи не хотіла давати, а казала, щоб Україна пристала до Московщини під царську руку. Мусів Хмель-

ницкий і на те згодити ся. 8. січня 1654-го року Хмельницький з козацькою радою в Переяславі пристав під захист московського царя. Умови на яких Україна мала жити з Москвою, були такі : Україна мала бути цілком самостійним краєм з усіма своїми вольностями й правами ; ані цар, ані московські пани не могли мішати ся в українські справи, не могли переміняти на Україні ладу, не могли порядкувати в нас. Гетьман міг мати справи з державцями інших держав і приймати від них послів. Гетьман мусів платити що-року цареві данину, але збирає єї сам, а Москалі не могли того робити. Цар-же обіцяв боронити Україну своїм війском.

XI. Україна та Московщина.

Пристаючи до Москви, Хмельницький з своїми прихильниками думав собі так, що одновірна з Українцями Москва не буде до України така лиха, як паньска Польща. Однаке дуже швидко виявило ся, що між Україною та Москвою була велика ріжниця.

Повстане Хмельницького вигнало з України все панство. Панів більше нігде не було, не було і панських земель, ані панських підданих. Усі люди були вільні. Пополіті люди, або мужики-селяне, сиділи собі на своїй землі вільними хліборобами та робили хліб ; усі свої справи порядкували своїм громадським присудом. Міщани ремесникували або торгували, живучи також

під своїм правом і присудом. Козаки служили у війску, мали землю, або часом яке ремесло чи крамарство і правували ся своїм козацким звичаєм. Скрізь старшина, начальники були виборні: громади сільські вибирали своїх отаманів та судіїв, міста — лавників та райців, що давали лад городским справам та судили суд. Козацтво також вибирало собі свою старшину; сотників, полковників, судиїв та інших і над усіми найстаршого — гетьмана. Гетьман порядкував усією Україною, слухаючи поради козацкої старшини; в важких випадках збирано на раду свою козацьку громаду. Запорозка Січ ся й зовсім була на волі, роблячи все так, як хотіла, на своїх степах. Попівство було також виборне: громади вибирали собі попів, яких хотіли, а архиреї тільки висъявчували їх, як піп громаді був не до вподоби, то вона й скидала його; архирей, митрополит так само були виборні. Увесь лад на Україні був такий, що сам народ порядкував своєю справою.

Зовсім інший лад був у Московщині. Там народ не мав ніякого права, — він стогнав у неволі і робив панщину гіршу, ніж наші попереду робили на своїх панів. Виборного начальства не було. Цар порядкував усім як хотів, сам наставляв скрізь старших начальників, а ті начальники — менших. Усі ці начальники-пани тяжко кривдили народ, обдирали його, мордували робочих людей. У Московщині була воля у па-

нів, тільки не було волі робочому народови і жило ся бідолашним московським людям під своїми панами ще гірше, ніж у Польщі під польськими.

Та й віра хоч була і в Українців, і в Москалів одна, православна, але-ж де в чому відмінна наша від іхньої. Наш народ зважав більше на ту правду, яка написана в християнській книзі Євангелії, більше думав про те, як треба по правді жити, а московський темний народ пильнував більше всякого обряду. У Москалів, наприклад, страшенно поміж себе попи і съвітські люди сварилися про те, як треба писати: Ісусъ, чи Исусъ, або як хрестити ся — двома пальцями чи трома. Московським попам та панам дуже не подобало ся, що серед нашого съвіщенства й народу інші церковні звичаї й обряди. От напр., їм здавалося страшним лихом, що у нас, як дитину хрестили, то обливають її, а не вмочають у воду. Такі малі речі здавалися їм дуже важними.

Ще більша ріжниця була в просвітії. У нас по всій Україні були школи низші, середні й висші, скрізь писалися й друкувалися книжки; наші люди дуже охочо вчилися по школах і з книжок, учились і дома, і в чужі краї хто міг їздив, щоб засягти більшої науки, ширшого съвіту. Москалі-ж були не вчені — і мужики й пани, наука, просвіта здавала ся їм безбожним ділом. Як у Москві друкар Хведорович по-

чав печатати перші книги, так вони думали, що се чортівське діло, — зруйнували друкарню, а самого Хведоровича за малим не вбили, — мусів бідолаха на Україну тікти. Уже згодом сам цар завів одну-однієї сіньку друкарню, щоб у ній друкувати церковні книги, а в нас тоді друкарень було вже 24. Усі наші звичаї були проти московських більше освітні, більше людяні і зовсім не такі, як у Москалів. Не так ми й говорили, не так і поводилися, не так одягалися, не так жили.

Але-ж Москалі думали, що красшого ладу, як у них, красшої віри, красших звичаїв, красшого житя, як у них — нігде нема. На інші народи вони згорда дивилися. Хто не такий лад і звичай має, як у них, хто не так живе й вірить як вони, — того треба присилувати, щоб він своє покинув, а жив, вірив, думав, говорив, одягався так, як Москалі. До того-ж московським панам, що підтоптали під себе свій робочий народ, було дуже не до вподоби, що народ на Україні був вільний, — коли-б ще й їх московський мужик не хотів волі! А попам та архиреям московським не подобалось, що на Україні попів та архиреїв вибирають: вони собі думали: се так і в нас, на Московщині, схочуть духовенство вибирати! У Московщині пани були покірними підніжками, рабами царськими, чи то „холопами“, так вони самих себе перед царем називали. Так само, як менші люди перед панами хи-

лились, так вони перед царем. А на Україні вільне козацтво було тоді горде своєю волею і не називало себе вірними підданими московському цареви, а вільними. Се дуже не подобалось московському урядови (правительству). Ото-ж і завзяв ся той уряд завести на Україні свій московський лад. Та тільки-ж відразу сего не можна було зробити. Вони й заходили ся робити се спершу потрохи та помалу, а чим далі вже все дужче та дужче налягати.

XII. Руйна.

Суперечка між Україною та Москвою почала ся ще за життя Богдана Хмельницького, а як він умер року 1657-го, то зараз же послано в українські городи московських воєвод і кождого з війском. Воєводи ті кривдили народ і знущали ся над ним. Новий гетьман Іван Виговский не знав що й чинити. Він силкував ся умовити московський уряд, щоб вони сего не робили. Московські пани його не слухали, а запомагали полковника Пушкаря, що хотів замість Виговского бути гетьманом і готов був дозволити московським воєводам панувати на Україні, аби собі вихопити ся в гору. Сей продайдуша Пушкар пристав з купкою своїх козаків до московського війска, що вже прийшло на Україну та й заходило ся порядкувати точнісінько так, як колись Поляки порядкували: палило і руйновало села, різalo народ. Виговский побив московське військо, повигонив

воєвод, та не мав сам сили і далі встояти проти Москви і почав знову мирити ся з Польщею. А народ не навидів Польщу, не схотів того, і скинув року 1659-го Виговського.

З того часу й почала ся страшена колотнеча. Московський уряд спершу воював ся за Україну з Польщею, хотів щоб не пустити Польщі ні клаптя української землі, але подужати не міг, помирив ся з Польщею, року 1667-го і поділив з нею Україну: Польща забирала собі край по правий бік Дніпра, oprіч Київа, а Москва — лівий та ще й Київ. Тепер уже легше було вгамувати Україну: і Москва і Польща в двох заходили ся се робити. Збезлюдженій та знесиленій Україні тяжко було змагати ся з самою Польщею, а тепер було зовсім уже над силу.

На Україні стало тоді по два гетьмани, оден по лівий бік Дніпра, а другий по правий. Та ті гетьмани нічого не могли вдіяти проти двох дужих держав, а як котрий з них починав опирати ся, то такому було лихо ; от напр. польські пани вбили гетьмана Івана Виговського, а московські пани мордували в Москві а потім заслали в Сибір гетьмана Демяна Многогрішного. Московське і польське війско раз-у-раз гуляло по Україні, бо народ бунтував ся проти ліхого ладу : і Москалі, і Поляки руйнували й палили городи й села, вбивали і калічили нещасних людей і заливали кров'ю

увесь край. Один з гетьманів, розумний та смілий Петро Дорошенко, щирий оборонець української волі, довго боров ся за неї, та бачучи, що сам не подужає, він пробував був завзяти помочи в Турка. Думка була така: а може Турок буде кращий за тих християн, що роздирали нещасний край? Та ще й те: Турок далі сидів — не міг здалека заводити свій лад на Україні, орду-ж татарську Турок би спиняв, коли-б жив у злагоді з Україною. Та нічого не міг Дорошенко вдіяти проти більшої сили. Москва його подужала і вмер він у московській неволі.

Колотнеча не втихала, і ввесь край так зруйновано, що правобічна Україна мало не вся лежала пустинею, — без хат, без людей, — тільки вовки вили та сухі кістки тисячів побитого народу лежали по степах. Сей страшний час народ прозвав Руїною, бо й справді руїною тоді зробився увесь наш край...

XIII. Пани з козаків.

Оттак занапащав ся наш край. Та тільки-ж не сами сусіди були за те винні, — винне було й наше козацтво.

За Богдана Хмельницького вигнано було з України все панство. Усі стали вільні, вся земля стала народним добром. Козацтво в сїй боротьбі вело перед, давало всьому лад; — козацтву й припало найбільше землі та всякого іншого добра. Козацтво було й освіченіше

за поспільство (мужиків). Через те козацтво незабаром убило ся в велику силу. Єму хотіло ся багатчати ще більше. Багацтво давала земля, то значне, старше козацтво й почало захоплювати ще не займані, а часом уже й займані землі. З поспільством, з мужиками, почало значне козацтво поводити ся з горда. Мужики сільські й міщені і вбогі козаки почали на значне козацтво гнівати ся, почали ся проміж ними та значним козацтвом сварки.

Московский уряд з тих сварок радів. Поки держав ся на Вкраїні свій лад, свій громадский присуд; поки гетьмана, полковників і всю старшину вибирало козацтво та народ; поки козацтво було великою військовою силою, — доти ще не можна було повернути народ український у паньску неволю. Треба так зробити, щоб ні козацтво, ні полковники, ні гетьман не мали сили, а вже сам простий робочий народ нічого не вдіє. Хитро-лукаво почали московські пани сварити проміж себе козацтво та козацьку старшину; а побачивши, що поспільство ремствує на значних козаків, почали ті пани й мужиків та міщені підбурювати проти них. Московский уряд так удавав, мов би він заступається за народ робочий, а народ і доймав віри, не знаючи яке лихо дожидає людий . . . Ворожнеча проміж козацтвом найбільше значним, та проміж поспільством (сеянами хліборобами й міщенами) все більшала та дужчала.

Московскі пани помічали гірших людей серед значного козацтва; вони їх приваблювали до себе тим, що цар дарував таким людям великі землі на Вкраїні. Доскочить такої землі який ненажера, та й починає на ній порядкувати, а як на тій землі вже сиділи хлібороби й робили, то він уже вимагав від них усяких відбутків на землю, бо „вона, — каже, моя, — мені її подаровано“. Народ на таке ніяк не хотів пристати. Він думав, що вся земля на Вкраїні була народня і ніхто не мав права дарувати її. Мужики часом тікали на вільні землі, часом сварилися, бунтовалися. Та вже тут московскі пани оступалися не за мужиків, а за того багача — полковника чи сотника, свого приятеля, та й примушували живосилом мужиків коротися такому новому панові.

Де-далі таких пановитих людей ставало серед казацтва все більше та більше. Де-далі значне козацтво все дужче та дужче вбивалося в силу, топчуши собі під ноги народ. А народ, побачивши, що замість старих панів, має нових, почав і проти цих ворогувати, почав кривим оком ворожим поглядати на все козацтво. Через те, як котрий гетьман оступався за вкраїнську волю, за гетьманщину, то народ не запомагав єму. Та треба і те сказати, що де-далі, то серед значного козацтва все менше та менше було таких, що стояли за народню волю, а більше таких, що гризлися

з народом і проміж себе за маєтки, землі та за всяке інше багатство. Бачивши те, простий народ думав собі, що вже від цих козацьких панів не буде єму добра, а мав таку надію, що цар з Москви дастъ добрий лад, визволить людей.

XIV. Гетьманщину скасовано.

Де-далі все не кращало, а гіршало. У Москві зацарював цар Петро Первий. На Вкраїні був тоді гетьманом Іван Мазепа. Цар Петро поводив ся з українським народом так, мов би ввесь той народ був єго кріпаком, невільником. Він порядкував козацьким війском як своїм, раз-у-раз посилаючи єго в далекі тяжкі походи, силував козаків до важкої роботи; московські начальники знущалися з козаків, кривдили їх і утискали; московські воєводи, московське війско тисли народ, кривдили єго, грабували. Так важко було жити Україні, що старий гетьман Мазепа не витерпів, почав відбивати ся від Москалів, закликавши на поміч шведського короля Карла XII. Та Мазепа був з того значного казацтва, що панувати хотіло над народом, і народ не поміг гетьманови. Петро побив року 1709-го Мазепу й Карла і став мстити ся на Вкраїні за повстанє, мордуючи великими мукаами та караючи на смерть людей. Тепер уже цар Петро був пан на Україні, що хотів, те й робив. Найбільше мордував тим, що забирає козаків на чужину на тяжку роботу,

— копати канави (канали), робити фортеці (кріпости). Від тої тяжкої роботи, від хвороб, люди гинули тисячами і за п'ять років (з 1721 кінчаючи 1725) умерло так 20 тисячів козаків, а ті, що повернулися — вернулися ледві живі, усого збувши. Найбільше впекла ся нашим робота на далекій холодній Московщині, — копати Ладозький канал; і доси про цю канальську роботу де-не-де ще съпівають сумні пісні, а словом канальський — лають ся. Стогнала нещасна Україна, та не було змоги оборонити ся. Наказний гетьман Павло Полуботко озвавсь був за волю, але цар Петро закинув єго до тюрми в Петербурзі, і там він і вмер року 1724-го. Москва скасувалася вкраїнську волю.

Тільки ще трошечки було тоді волі в Запорозькій Січі. Хоч Петро Первий і зруйнував її під час війни з Мазепою, та запорожці поки що таки держалися. Аж ось на Москві зацарювала цариця Катерина Друга. Року 1775-го вона післала військо та й зрунувала Запорозьку Січ, а останного кошового отамана Петра Кальнишевского без ніякої провини, закинули вікі в тюрму. Так упала остання оборона волі українського народу.

Усі вільні степи українські, усю землю народню, цариця Катерина пороздавала своїм генералам та панам, або й тим значним з козацької старшини, які широ стояли за московський уряд. Казацьку старшину вона

поробила панами, дворянами. Хліборобів, робочих людей вона віддала тим панам-шляхтичам у неволю, завівши року 1783-го панське кріпацьке право на Вкраїні.

На правому боці Дніпра Україна була ще під Польщею. Там після руїни ко-зацтво зовсім занепало. Пани-Поляки знущалися з народу. Не віддержалши, народ почав перемагати ся. Такі бунтівники звалися гайдамаками, а ввесь бунт сей прозвано гайдамашиню. Гайдамаки збираліся купами й нападали на панів. Поб'ють їх пани війском, — вони затихнуть, а згодом знов повстають, бо не було сили терпіти панське знущанє. Року 1768-го запорожець Максим Залізняк злучився з сотником Гонтою, зібрав так багато гайдамаків, що почав замогати панів. Тоді цариця Катерина Друга прислала на поміч польським панам своє війско, і так гуртом побито гайдамаків. Кого піймано живим, тих страшно катовано: відрубувано руки, ноги, здирано з живих шкур ... Народ притих, причаїв ся.

Але польські пани так допорядкувалися, що незабаром польська держава зовсім зневажлива ся, а три сусідні держави: Прусія, Австрія та Росія поділили Польщу проміж себе (1772-го та 1793-го року). Тоді Росія забрала собі правобічну Вкраїну, а Австрія — Галичину, а року 1775-го й Буковину, що була в той час під Волошиною.*)

*) Ця українська земля Буковина ще від першого татарського лихоліття пішла від нас різно; від татар забрали її Волохи, а від Волохів — Австрія.

І стало ся так, що на нашій землі не було вільного народу: увесь народ став панським кріпаком; не панськими зостало ся тільки трохи з дрібного козацтва, та й тим була воля така, що недалеко від неволі сидить...

Тяжко боровсь український народ за волю та й доборовсь — до неволі...

XV. Кріпацька неволя і визволене.

Отак-о значне, багате козацтво зрадило свій народ. Укупі з ним добувало ся воно волі, а тоді перевернуло ся само на тих панів, проти яких бороло ся, та й стало панувати над своїм народом, називаючи ся вже „дворянством“.

Ці нові пани-дворяне з усеї сили дбали про те, щоб яко мoga дужче відрізнити ся від народу, від мужика, щоб ніхто не подумав, що вони з таких саме, як і мужики, а щоб усім здавало ся, що вони справжні „дворяне“.

Як була Україна з Польщею, то тодішні українські пани, за для більшої панськости, перекидали ся на Поляків, силкували ся у всьому бути такими, як польські пани; а тепер нові пани почали з усеї сили дбати, щоб у всьому бути такими, як московські пани. Вони покидали ту мову вкраїнську, якою говорить увесь наш народ і досі, та й переймали московську мову — стали говорити й пи-

сати по московському, переймали московські звичаї, побут. Так помалу нові українські пани зробили ся зовсім чужі своєму народові. Виходило так, що на Вкраїні живе мов би то два народи, дві національності: простий народ робочий були Українці, а пани — Москалі.

Погано було жити народови під цими панами. Рідко який з них був добрий до своїх людей, а більше було лихих. Народ робив тяжко, а як чим не догояв панови, то його карано ще тяжче. Та серед народу думка про волю ніколи не вмирала, хотілося йому тої волі, та як її добути — народ не знов.

Народ дуже мало що розбирав у тих порядках, серед яких йому доводилося тепер жити. Попереду, як був на Вкраїні свій лад, то і в суді, і в усіх урядових канцеляріях говорили вкраїнською мовою — такою, як говорить і досі наш народ. Папери писали також українською мовою, хоч трохи й відмінною від чисто-народної, та все ж такою, що народ її дуже добре розумів. Так саме тою ж українською списані були й усі закони, нею писалися й усі накази. Через те тоді народ розумів той закон, під яким жив, і знав своє право. Він і позвикав уже до своїх інституцій знав який і де суд, яка і де канцелярія; і тямив з якою справою куди треба подати ся. А коли приходив у суд, чи в канцелярію, то там до його говорили такою

мовою, яку він розбирав. Через те чоловік міг собі дати якусь раду.

Як же вкраїнські порядки на Україні покасовано і заведено такий лад, як і в іншій Росії, то це все премінило ся. Закони писалися московською мовою, і народ єкранський нічогісінько в них не розумів. Через те хоч би в законі й було що написано йому в оборону, то він не міг би цого й знати, не розуміючи того писання. Потім суди й усякі урядові інституції заведено зовсім не такі, як було попереду, і народ плутався серед них, як серед лісу, і ніколи не міг дійти з ними якогось ладу. Коли ж він приходив чи в суд, чи в яку канцелярію, то там говорили до него по московському і всі папери давали йому писані московською мовою, — бідолашний чоловік нічогісінько того не розумів і був як сліпий або глухий. А до цого всего треба додати ще те, що всі ті урядовці (чиновники), що сиділи по тих судах та канцеляріях, поводилися з народом згорда, ніколи не хотіли йому нічого росказати, а тільки кричали на людей та лаяли їх та поштуркували ними. А правди серед тих урядовців було мало: вони не про те дбали, щоб зробити по правді або хоч по закону, а тільки про те, щоб яко мoga більше надрати з народа хабарів. Через те бідолашному народови ніде не було ні оборони, ні помочі.

До того ще народ був тоді темний.

Український народ здавна був дуже охочий до просвіти і за старого ладу по всій Україні скрізь, при кожній церкві, були нижчі школи, по городах середні, а в Київі була вища школа — академія. Наука в тих школах була тою мовою, якою народ говорив, — українською. Народ залюбки в них учився.

Та як скасовано українські порядки, то звідусіль стали вигонити й українську мову. Так саме як із суда та з урядових канцелярій, вигнали її й зо школи. Стари українські школи або покасували, або завели в них московську мову; по деяких городах уряд завів московські школи. Та вони були народови такі чужі, що діти довго не хотіли в них зовсім учитися, а й тоді як учитися стали, до добра така школа не доводила: вона тільки плодила тих судовиків та писарчуків, що знущалися з народу та драли з його хабарі.

По селах шкіл не було, — там цого не дозволяли пани. Їм краще було, щоб народ заставався темний, бо як би він зробився освіченим, то він не попустив би над собою панувати. Коли-ж часом у якому не панському селі і була на велике диво, яка поганенька школа, то з неї знов таки не було добра: учено в ній по московському, а народ тої мови не розумів, і ніякого путя з тої науки не було та й не могло бути.

Так і блукав наш народ у темряві і не знав куди вийти. Чув, що йому болить,

а які ліки від того болю, — не відав. Часом де-не-де не витерплювали люде, бунтували ся, та з того їм краще не ставало: їх дуже швидко втихомирювали, карали і знов усе затихало. І здавало ся, що й кінця-краю тій неволі не буде.

Однаке вона таки не вдержала ся.

У кожного народу на чолі його стоять найбільше освічені й тямущі люде, що ведуть перед у науці, добивають ся кращого житя, кращих порядків. Такі люде звуться чужомовним словом і н т е л і г е н ц і я . На Вкраїні у XIX віці інтелігенція була з панів, бо народ був неосвічений. Як пани відцурали ся від народу, так саме відцуралась його інтелігенція, що з тих панів виходила.

Але по малу почали серед інтелігенції прокидати ся інші люде і де-далі все їх ставало більше та більше. Сі люде бачили, яку то велику кривду зроблено робочому народові. То були люде чесні, добрі, наукою дуже освічені. Вони знали, що по чужих краях народ уже добив ся або добивається собі волі й кращого житя; знали й про те, що український народ колись мав свою волю й кращі порядки, та все це занапастило ся. Через усе те сі люде, хоч сами й з панів були, а надумали ся, що їм треба оступати ся за робочий народ, добивати ся йому волі, освіти, кращого житя. Вони почали писати про це в книжках та іще й у книжках, писаних українською мовою, щоб і народ міг їх розуміти, коли

йому хто письменний те прочитає. Вони любили свій край, свій народ і розуміли, що вкраїнська інтелігенція відрізнившись від народу мовою, зробила дуже погано, бо народ зостав ся темний, і нікому було направляти його на кращий лад. Через те вони думали, що інтелігенція і народ повинні говорити одною мовою — вкраїнською і тою-ж мовою вчити ся й писати.

Перший надрукував книгу українською народною мовою року 1798-го полтавець Іван Котляревський (книга звала ся „Енеїда“); трохи згодом харківець Грицько Квітка у своїх гарних повістях списував житє простого сільського народу, показував який той народ гарний і прихиляв тим до него людей з інтелігенції. Писали вкраїнською мовою й інші люди, та спершу всі говорили дуже обережно, не насмілювались. Незабаром виявився новий письменник — Тарас Шевченко (народив ся 1814 р., умер 1861 року). Він був за молоду паньским кріпаком у Київщині і сам зазнав того лиха, від якого ввесь народ стогнав; потім добре люди його викупили, він богато вчив ся і мав великий хист до писання віршів. Він написав цілу книгу віршів, що зветься „Кобзар“. Там він описував житє вкраїнського народу, розказував, яку муку терпить у кріпакій неволі робочий народ, як погано жити Україні через недобре порядки, як знущають ся з людей пани й началь-

ники. Він смілим та щирим словом закликав Українців до того, щоб вони поламали неволю і завели на своїй землі кращий лад. Все це було написано по правді і так гарно, що Шевченкові вірші зразу прієднали дуже богато людей до того гурта, що стояв за народ.

Заведено навіть таємне, нишком від начальства, товариство, що звало ся „Кирило-Мефодіївське братство“. Це „Брацтво“ хотіло, щоб скасувати кріпацьку неволю, дати народови землю, освічувати народ українською мовою, скрізь завести на Вкраїні і по всій Росії вільні порядки, а всі славянські народи (Українців, Москалів, Білорусів, Поляків, Сербів, Болгар, Чехів та ін.) злучити в одну державну спілку (федерацію, але так, щоб кожен народ на своїй землі мав собі волю своїм народним присудом, як хоче порядкувати ся).

Однаке року 1847-го це „Братств“ викрито, братчиків позамикано по тюрмах, а тоді позасилано в засланє, а Шевченка заслано в Азію, в салдатську неволю, де він і пробув десять літ. Українські книжки (напр. Шевченкови вірші) однімано й палено.

Після смерти царя Миколи I-го у Росії жити полегшало. Тоді завернули з неволій „кирило-мефодіївських“ братчиків. Один з цих братчиків Опанас Маркович та його жінка Марія написали книгу по вкраїнському: „Народні оповідання“, підписавши її: „Марко Вовчок“ (мов би

так звав ся той, хто написав книгу). В ній описано було тяжке кріпацьке житє, і кожному було видно, що неминуче треба було дати панським людям волю. Тоді вже по всій Росії було богато людей, що цого хотіли. Сам цар Олександер ІІ-ий приставав на те. І таки воно й зробило ся: року 1861-го випущено людей на волю.

А в Галичині та на Буковині, що були і досі є під Австрією, людей визволено ще попереду, року 1848-го.

XVI. Від скасовання кріпацтва до нашого часу.

Здало ся, що тепер уже в Росії заведуться кращі порядки, а через те й Україні буде легше жити. Воно і справді заведено новий суд і земство. Та в них згодом віднято й ту невеличку волю, яку їм спершу дано. Порядки хоча й перемінилися, та жити під ними було тяжко. А ще тяжче через те, що всяке начальство не додержувало й тих законів, які були, а робило так, як йому хотіло ся. Люди не мали ніяких прав і завсіди могли сподіватися собі якого лиха від чиновницької самоволії. Хлібороби-селяни, вийшовши на волю, не скрізь мали землі стільки, скільки було треба, а як народу намножило ся, то й зовсім землі стало мало, а податки й інші повинності були тяжкі. Народ хоч і жив на волі, та де-далі все дужче та дужче біdnів. Ро-

бітникам по фабриках та заводах такоже робота була тяжка, а плата мала.

На Україні, oprіч всего того, було ще й своє лихо.

По всіх краях такий лад, щоб у школі вчити тою мовою, якою діти і ввесь народ говорить, — се, щоб розуміли науку. Та-кою мовою складають і книжки, щоб люди, читаючи, могли їх розуміти. Такою-ж мовою пишуть закони щоб усі люди розуміли і знали своє право і свою повинність. Коли-б і в нас на Україні був такий добрий лад, то треба було-б, щоб у школі учено по українському, щоб українською мовою писано книги й усякі закони. Одначе так не зроблено.

Української школи заводити не дозволено, а заведено московську. Науку чужою мовою наші діти дуже мало розуміють, і через те народ і доси зостається ся дуже темний. Книжок, які він міг би розуміти, не можна було видавати, бо вже року 1863. заборонено друкувати українські книги, а найбільше наукові, такі, в яких росказується народови про те, що він мав у старовину на Україні волю, або такі, де описують ся кращі порядки по чужих землях і як люди ті порядки завели. Згодом ся заборона наче почала була трохи забувати ся, але року 1876-го заборонено українське письменство в друге, ще суворіще: ні наукових книжок, ні дитячих, ні перекладів

з чужих мов, нії газет — нічого сего не можна було друкувати по українському.

Через се народ зістав ся зовсім без усякої науки, без усякої освіти і блукав у такій темряві, що не розбирав, хто йому ворог, а хто приятель.

Народ бачив, що все, що було осьвічене, говорило московскою мовою, що наука скрізь була тою-ж мовою, а ту мову українську, якою він говорить, усі зневажають, глузують з неї, знущають ся. І народ став думати, що тільки московскою мовою і можна осьвічувати ся, тільки через неї й можна стати тямущим, ученим чоловіком. Сею мовою говорили пани, і народ став звати її „панською“ мовою, а свою українську — „мужицькою“, „хахлацькою“. І став він „панську“ мову шанувати, а своєї мови соромитися.

Людий, що розуміли, як усе те недобре і хотіли уступити ся за права українського народу, було дуже небагато. Однаке вони не покидали робити свого діла. Їм не можна було виявити свої думки на російській Україні, вони почали, печатати про се книги по інших державах, за кордоном, і найбільше в Австрії.

В Австрії, після довгої колотнечі, з року 1867-го зовсім уже заведено конституційний лад. Тоді й тим Українцям, що живуть у Галичині та на Буковині, стало легше дихати. Хоч вони ще й доси бідують і над ними велику силу мають богаті польські пани, та все-ж тут народ уже до-

бив ся деяких прав і може освічувати ся своєю мовою. Тут у школах, у гімназіях і в університетах учатъ по українському, тоюж мовою, книги і газети, щоб нарід міг з них навчати ся.

Отуди, найбільше в Галичину, й почали посылати свої писаня народолюбні люди з України росийскої. Вони говорили там, що треба Україні і всій Росії волі, хліборобам треба землі, робочим людям доброї плати, усьому народови освіти вкраїнською мовою. Найвидатніший з сих письменників був Михайло Драгоманов.

Писаня сих людей доходили й на росийську Україну. Спершу їх читала тільки інтелігенція, а далі почали читати й робочі люди та й собі так думати, як там написано. Тимчасом і по всій Росії вже говорили тямущі люди, що треба народови дати волю, завести кращі порядки, тоб то — конституційний лад. Клопотали ся про селюди, була через те й колотнеча велика.

Року 1905. після нещасливої японської війни, всім уже стало добре видно, що треба росийські державні порядки перемінити, і за малим не ввесь народ став сего добивати ся.

17-го жовтня цар Миколай II-й видав маніфест про те, що без виборних від народу не може бути видано нїж одного закону. 27. квітня 1906. року зібрала ся в Петербурзі перша росийска Державна Дума (Государственная Дума) з вибраних від народу послів.

LIBRA

MAY

4

1984

Тоді всі народи, які живуть у Росії, почали добиватися собі прав, погуртувавшися в політичні товариства, партії. Українці (і інтелігенція, і робочий сільський та міський народ) також позакладали політичні партії і кожда партія виставляла свої вимагання: як треба перемінити порядки по всій Росії і в себе дома, на Вкраїні...

Зважаючи на те, що в Росії не один, а багато народів і кожен народ хоче жити по своєму, хотіли: щоб кожному народові на його землі була воля порядкувати ся, як він сам хоче. Задля цього треба, щоб кожен народ сам собі вибирав свою народну раду (сойм). Державна Дума повинна порядкувати тільки такими справами, які будуть на всю державу, а всі спрavi краєві повинна рішати краєва народна рада, бо сам народ найкраще знає чого йому треба і як упорядкувати своє діло. Такого порядку хотіли для свого краю й Українці, щоб на Вкраїні була своя Українська Народна Рада.

Року 1906-го заборону на вкраїнську мову в Росії скасовано, і стало вільно видавати для народу наукові книги й газети. Хоч волі слову ще й не було, та все-ж і в книжках, і по таких українських газетах та і місячниках, як „Громадська Думка“, „Рідний Край“, „Нова Громада“, „Вільна Україна“ та інші, почали ширити ся оті думки і росказувати ся, що треба робити, щоб усього того добити ся.

Інші видання.

1. Максим Горкій : Міщани, сцени в домі Безсемйона нова, драматичний нарис в 4. діях	К 1—
2. Др. М. Кордуба : Ілюстрована Істория Буковини	" 1—
3. Антін Крушельницький : Серце	" —70
4. Свінська конституція	" —06
5. Фр. Коковський : Настрої	" —70
6. Аграрна програма французької робітничої партії	" —20
7. Державна здрада і революція	" —20
8. Наука і розвага. 9 випусків	" —60
9. Козаччина	" —20
10. Робітнича справа в програмі Укр. нар. партії	" —20
11. Як хазяють селяне в чужих краях	" —50
12. Годівля молочних коров	" —30
13. Марія Слободівна : І хтож вона була ?	" 1—
14. Пустельник з Путні і інші оповідання	" —30
15. Як бідні збогатіли	" 1·20
16. Е. М. Бенедіктзен : Про висші школи в Данії	" —50
17. Село Гортопи. Оповіданє	" —40
18. Жите, муки і смерть съв. Івана Сучавского	" —40
19. Порадник торговельний	" —40
20. Т. Галіп : Думки та пісні	" —30
21. М. Горкій : Три оповідання	" —30
22. Уміньский і Королевский : Як повстала наша земля і який буде єї конець	" —40
23. Суд над ворогами робучого люду	" —20
24. Корнило Устянович : Три цікаві загадки	" —40
25. Образки з житя і природи	" —10
26. Явдоха. Словіньска казка	" —24
27. Пропасть. Оповіданє. Написав Іван Бажаньский	" —20
28. Спадковий порядок і тестамент в Австрії	" —50
29. Про організації і держави	" —20
30. Пісні жовнярські з голосами. Написав Ю. Фед'кович	" —20
31. Хлопці-садівники, поучаюче оповід. (з 33 образками)	" —40
32. Програма Української Народної Партиї	" —20
33. Хрестонос. Оповіданє Дніпрової Чайки	" —15
34. Кріликар. Поученє про хов кріликів	" —60
35. Правотар : збірник обов. цивільних і карних за- конів. Написав Др. Ф. Евін	" 10—
36. Взірцевий Господар	" 1·60

Купуйте отже сі цінні книжки, а з них будете мати великі користі! Спробуйте! Ручимо, що не пожалуєте! — При закупні найменше 10 книжок, уділюється 20% опусту. Книжки висилаються за попередним надісланем належності, которую з замовленем треба висилати на адресу: Видавничий Відділ „Селянської Каси“, Чернівці, улиця Паньска ч. 33 (Буковина).

ЩО МОЖНА МАТИ КОРИСТНОГО
— ЗА ЧОТИРИ КОРОНИ? —

Часопись з образками і з дуже цікавими
та користними статями, оповіданнями, но-
винами і т. и.

п. н.

„НАРОДНИЙ ГОЛОС“

Виходить два рази на тиждень: в середу
і в суботу з двома додатками. Перший
додаток, що йде що тиждня, се повість.
Другий додаток, суспільно-економічна часо-
пись

„НАРОДНЕ БОГАТСТВО“,

розсилається два рази в місяці з „Народним
Голосом“ єго передплатникам.

Отже за 4 корони, хто їх заплатить, буде ді-
ставати через цілий рік тих дві часописи
і гарні повісті з образками. Що тижня один
аркуш (16 сторін) повісти. Скажіть-же тепер,
чи можна за такі малі гроші, як 4 кор. дістати
щось такого гарного і користного, як часо-
пись „Народний Голос“ з додатками? Правда,
що ні! Тому розказуйте про се усім людям,
нехай користають з такої таної і до-
брої часописи!

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DK
508
.52
I35
1910
c.1
ROBA

UTL AT DOWNSVIEW

D	RANGE	BAY	SHLF	POS	ITEM	C
39	11	15	13	04	017	0